

PRIKAZ ZBIRKE STARIH I RARITETNIH PRIRODOSLOVNIH KNJIGA HRVATSKOGA PRIRODOSLOVNOG MUZEJA

DARIJA ČALETA

Hrvatski prirodoslovni muzej, Zagreb
darija.caleta@hpm.hr

POVIJESNI UVOD

Povijest knjižnice Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja, a time i same Zbirke starih i raritetnih prirodoslovnih knjiga, usko je vezana za povijest i kasniji razvoj Prirodopisnog odjela Narodnoga zemaljskog muzeja u Zagrebu i za njegova prvog pristava Spiridiona Brusinu,¹ koji će s vremenom postati i prvi ravnatelj Narodnoga zoološkog muzeja.² Zadivljuje što je sve Brusina uspio uraditi i postići tijekom 33-godišnjega muzejskog djelovanja. Kao prirodoslovac, svojim znanstvenim istraživanjima i objavljenim radovima s područja malakologije i paleomalakologije postigao je svjetski ugled³ (uz recentne i fosilne mekušce također se bavio proučavanjem riba, ptica i sisavaca te je objavljivao znanstvene i stručne radove i iz tih područja zoologije). Nakon utemeljenja Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu 1874. g. imenovan je prvim profesorom zoologije na Mudroslovnom fakultetu,⁴ a u školskoj godini 1884./85. obnašao je i funkciju dekana tog fakulteta.⁵ Brusina je bio jedan od osnivača i prvi predsjednik Hrvatskoga naravoslo-

vnog društva, utemeljenoga 1885. g., te idejni pokretač i prvi glavni urednik *Glasnika Hrvatskoga naravoslovnog društva* (prvi broj *Glasnika* tiskan je 1886.). Dopisnim članom Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti postao je 1870. g.,⁶ a njezinim redovitim članom 1874. g., u dobi od nepunih 29 godina.⁷ Marljiv, sustavan i uporan i u svome muzeološkom radu (unatoč brojnim teškoćama kao što su nedostatak prostora, ormara, opreme, knjiga i ključeva za determinaciju vrsta)⁸, utemeljio je i sustavno obogaćivao zbirke fosilnih i recentnih mekušaca te ihtiološku, ornitološku i mamalošku zbirku. (sl. 1.)



Slika 1. Portret Spiridiona Brusine iz 1895. g. (naslikao Vlaho Bukovac)

Osim brojnih navedenih dužnosti, Brusina je bio i vrstan knjižničar specijalist i bibliofil. Ne samo da je nabavio gotovo sve knjige iz Zbirke (od 749 monografija iz Zbirke, samo je njih 26 u knjižnicu dospjelo nakon Brusinina umirovljenja),

već je knjižnicu opremio ormarima, izradio *ceduljni popis knjigah*, vrlo uredno vodio inventarne knjige i iscrpnu evidenciju o knjigama i brojnim časopisima koji su u Muzej stizali razmjenom za *Glasnik Hrvatskoga naravoslovnog društva*.⁹ Sam Brusina o knjižnici Muzeja svojim živopisnim stilom piše: *Muzeja nema i ne može biti bez stručne knjižnice. Čudo nečuveno, kod nas je i za to trebalo borbe. Znamo da sve naše istraživanje, sve naše zbirke nemogu nam biti od koristi, ako neimamo literaturu, da uzmognemo to označivati i obraditi*.¹⁰ O prirodoslovnim knjigama koje je zatekao u Narodnom domu 1868. g. dalje piše: *A što je bilo 1868. god.? Upravo dvije i pô; tj. djelo starog Brehm-a: „Handbuch der Naturgeschichte aller Vögel Deutschlands. Ilmenau 1831“ ... Ovu je knjigu Vukotinović kupio za Muzej 13. veljače 1858 za 16 for. i 40. Djelo je ovo – kako je ornitolozima poznato – veoma relativne vrijednosti, upravo samo historijske vrijednosti za ornitologiju, a i za našu biblioteku, pošto je to prva nabavljena knjiga ... Druga je knjiga bila izvršni priručnik ptica Evrope Dr. Antonina Friča, našeg začasnog člana; al od te je knjige tek manji dio, tj. ono što je bilo izašlo do 1868. god. Treće je napokon djelo klasična ikonografija kopnenih i slatkovodnih mekušaca Evrope od glasovitog Rossmässler-a Na Ljubićevu i Brusininu molbu Akademija je od kraljevske vlade kao pripomoć za stručnu biblioteku dobila 800 forinti. Za neuke rek bi lijepa svotica; al gdje nije ništa bilo, što da čovjek nabavi za te novce? ... Al to nije bilo dosta ni za jedan zub, a kamo li za zdravi želudac. Uređuj ovu zbirku, uređuj onu zbirku, a sve bez knjiga, ni makac naprijed. Kušaj izraditi*

jednu partiju, kušaj drugu partiju; to su bile prave Tantalove muke. Borili se za stručnu biblioteku kao lavovi; a da nisam imao ono malo mojih knjiga morao bi sdvojiti.¹¹

Brusina je knjižnicu Narodnoga zoološkog muzeja vodio do svog umirovljenja 1901. g., čime je završeno najplodonosnije razdoblje u njezinoj povijesti,¹² počevši od njezinih začetaka 1868. g.

ZBIRKA STARIH I RARITETNIH PRIRODOSLOVNIH KNJIGA HRVATSKOGA PRIRODOSLOVNOG MUZEJA

Zbirka starih i raritetnih prirodoslovnih knjiga Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja utemeljena je u siječnju 2011. g. Sastoji se od 749 monografija koje su izdvojene iz knjižnog fonda nekadašnjega Narodnog zoološkog muzeja, koje su tiskane od 1638. g., kada je objavljena najstarija knjiga¹³ iz Zbirke, pa do 1850. g. Iznimku čine publikacije u više svezaka čije je tiskanje započelo prije 1850. g., a završeno nakon te godine. Primjerice, takvo je i kapitalno djelo s područja malakologije, tiskano u 98 svezaka u razdoblju od 1837. do 1920. g. u Nürnbergu, Küster, H. C. (hrsg.): *Systematisches Conchylien-Cabinet von Martini und Chemnitz*, i opsežno entomološko djelo u 47 svezaka, tiskano od 1844. do 1911. g. – Küster, H. C.: *Die Käfer Europa's* (do 1850. g. tiskan je 21 svezak, a od 1851. do 1911. g. objavljeno je 26 svezaka). Posebnost su i znamenita izvješća (*Report of the scientific results of the voyage of H.M.S. CHALLENGER during the years 1873 – 1876*) s prve oceanografske ekspedicije „Challenger“¹⁴, koju je organiziralo londonsko Kraljevsko društvo.

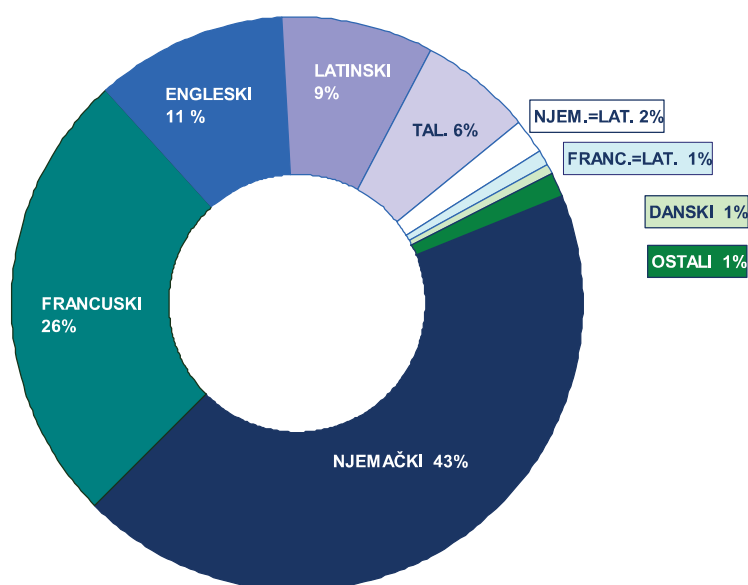
Izvješća su tiskana u razdoblju od 1880. do 1897. g., a kako ih u svijetu postoji samo 400 cjelovitih (koja se sastoje od 50 svezaka), riječ je o raritetnoj publikaciji koja je stoga uvrštena u Zbirku. Naime, parobrod koji je prevozio 31. svezak izvješća iz Londona prema francuskoj obali doživio je havariju, tako da je veći dio knjiga bio uništen. Sam Brusina o tome piše: *Uz pomoć prijatelja Sharpe-a, Fullarton-a i dr.¹⁵ engleska je vlada, na temelju preporuke kr. društva (engleske akademije), poklonila primjerak nenatkriljene ekspedicije Challenger-a u 44 knjiga i u vrijednosti od preko 1000 mar. To je djelo najveći dragulj svih naših biblioteka. Bez njega nije danas moguće proučavanje morske faune. Pošto je 6 knjiga bilo sasvim rasprodano, to sam se žurio da ih nabavim. Bilo je mnogo posla, dok su mi ih pribavili antikvari iz Londona, Pariza i Berlina. Zanimivo je znati, da je od 31. knjige s parobrodom utopilo se u more do 300 ekzemplara. Blizu stotinu ekzemplara je spašeno, dok blizu 200 sasvim propalo. Uslijed toga ima od Challenger-ove ekspedicije samo 400 potpunih ekzempla-*

ra. I naš je potpun, uspjelo mi je nabaviti sasvim dobro sačuvanu 31 knjigu, koja je takogjer oteta moru, kako se to može vidjeti. ...¹⁶

ANALIZA ZBIRKE STARIH I RARITETNIH PRIRODOSLOVNIH KNJIGA HRVATSKOGA PRIRODOSLOVNOG MUZEJA – PARAMETRI ANALIZE

- I. Jezik
- II. Pismo
- III. Država
- IV. Vrijeme
- V. Tematika
- VI. Ex libris S. Brusine
- VII. Ilustracije

Za svaku knjigu iz Zbirke analizirala sam jezik i pismo na kojemu je knjiga tiskana, državu (sadašnju i povijesnu) u kojoj je objavljena, vrijeme (odnosno stoljeće) tiskanja knjige, tematiku kojom se knjiga bavi, postojanje ex librisa Spiridiona Brusine u knjizi, te zastupljenost ilustracija u njoj.



Grafikon 1. Jezik na kojemu su tiskane monografije iz Zbirke

I. JEZIK

Najviše knjiga iz Zbirke tiskano je na njemačkom jeziku, njih 43% (326 knjiga) (grafikon 1.). Slijede knjige tiskane na francuskom jeziku (195 knjiga), knjige na engleskom jeziku (80 knjiga), dok je na latinskoj tiskano 65 knjiga. Na talijanskom jeziku tiskano je 48 knjiga iz Zbirke. Usporedo na njemačkome i latinskom jeziku tiskano je 14 knjiga, a sedam je knjiga tiskanih usporedo na francuskome i latinskome.¹⁷

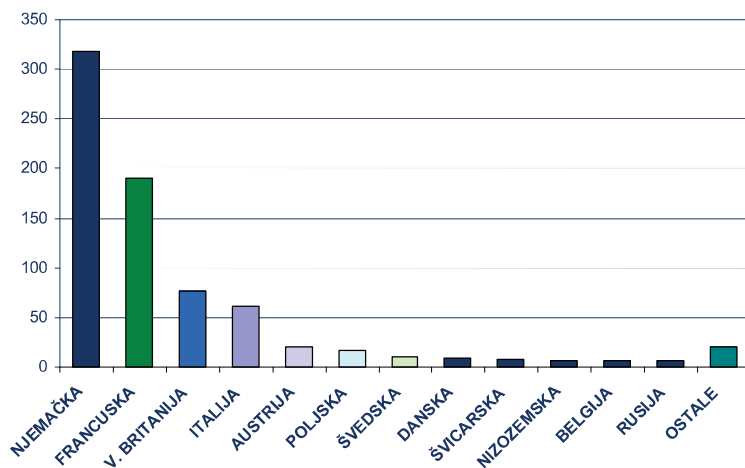
Na danskom su jeziku tiskane četiri knjige. U skupinu ostalih (1%) uvršteno je deset knjiga: po jedna na švedskome, španjolskome, srpskome, nizozemskome i češkom jeziku, te dvojezične knjige: po jedna knjiga tiskana usporedo na engleskome i francuskome, njemačkome i francuskome, engleskome i latinskome, talijanskome i latinskome te jedna trojezična knjiga – na talijanskome, francuskome i latinskome.¹⁸

II. PISMO

Latinicom je tiskano 87% knjiga iz Zbirke (648 knjiga), a goticom 12% (88 knjiga). Od 88 knjiga tiskanih goticom 84 su tiskane na njemačkom jeziku, a četiri na danskome. Usporedo goticom i latinicom tiskano je 11 knjiga, što čini 1% ukupnog broja knjiga, a jedna je knjiga tiskana ćirilicom.

III. DRŽAVA

Knjige iz Zbirke starih i raritetnih prirodoslovnih knjiga tiskane su u 20 danas postojećih država (grafikon 2.). Najveći broj knjiga iz Zbirke (318) tiskan je u Njemačkoj. Slijedi Francuska sa 190 knjiga, Velika Britanija sa 77 knjiga¹⁹ i Italija sa 61 knjigom. Austrija je zastupljena s 21 knjigom, Poljska sa 16 i Švedska s 10 knjiga. Države u kojima je tiskano manje od 10 knjiga jesu Danska, u kojoj je tiskano devet knjiga iz Zbirke, slijedi Švicarska s osam knjiga te Nizozemska sa sedam. U Belgiji i Rusiji tiskano je po šest knjiga, Sjedinjene Američke Države i Slovačka zastupljene



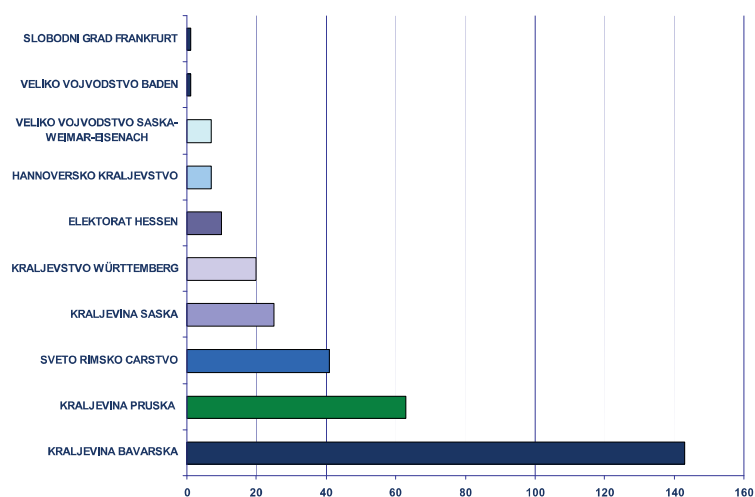
Grafikon 2. Prikaz država i broja knjiga koje su u njima tiskane

su s po četiri knjige, Mađarska i Litva s tri te Češka s dvije knjige. Države koje su zastupljene sa samo jednom knjigom jesu Hrvatska,²⁰ Španjolska i Slovenija. U Zbirci je i jedna knjiga koja je zajedničko djelo Francuske, Njemačke i Nizozemske.

POVIJESNE DRŽAVE U KOJIMA SU TISKANE KNJIGE IZ ZBIRKE

Knjige iz Zbirke tiskane su u 32 povijesne države. Na području Njemačke, u kojoj je tiskan najveći broj knjiga iz Zbirke, postojao je i najveći broj povijesnih država u kojima su te knjige tiskane (grafikon 3.). Od 318 knjiga iz Zbirke tiskanih na tlu Njemačke najveći broj njih tiskan je u Kraljevini Bavarskoj (143 knjige), i to u 19. i 20. st. Kraljevina Bavarska nastala je raspadom Svetoga Rimskog Carstva Njemačkog Naroda 1806. g.²¹ i postojala je do 1918. g. Ludvig I. Bavarski i njegov nasljednik Maksimilijan II. Bavarski²² sustavno su financijski podupirali znanost i umjetnost. Takav pozitivan pristup rezultirao je i tiskanjem velikog broja knjiga, među ostalim i onih prirodoslovne tematike.

Slijedi Kraljevina Pruska, u kojoj su tiskane 63 knjige iz Zbirke (18. i 19. st.). I u toj su kraljevini monarh, prosvjetiteljski kralj i bibliofil Friedrich II.²³ (Friedrich Veliki) i njegovi nasljednici podupirali znanost i umjetnost. U dijelu Njemačke koji je do 1806. g. bio pod vlašću Svetoga Rimskog Carstva tiskana je 41 knjiga iz Zbirke (18. i 19. st.). U Kraljevini Saskoj u 19. st. tiskano je 25 knjiga, a u Kraljevstvu Württemberg, također tijekom 19. st., 20 knjiga iz Zbirke. Elektorat Hessen zastupljen je s 10 knjiga iz Zbirke (19. st.), a Hannoverško kraljevstvo sa sedam knjiga tiskanih u 19. st. U Velikom Vojvodstvu Saska-Weimar-Eisenach (kao državna tvorevina postojalo je od 1815. do 1918. g.) u prvoj polovici 19. st. tiskano je sedam knjiga iz Zbirke. Veliko Vojvodstvo Baden i Slobodni grad Frankfurt zastupljeni su s po jednom knjigom tiskanom u 19. st.



Grafikon 3. Povijesne države na području Njemačke u kojima su tiskane knjige iz Zbirke

Na području današnje Francuske tiskano je ukupno 190 knjiga. U Kraljevini Francuskoj, koja je postojala do 1792. g., tiskano je 11 knjiga (u 18. st.), preostalih 179 knjiga tiskano je u Republici

Francuskoj (jedna knjiga u 18. st., a 178 knjiga u 19. st.). Ujedinjeno Kraljevstvo Velike Britanije i Sjeverne Irske (poznatije kao Velika Britanija) pod tim je imenom postojalo kroz povijest. U njemu je tiskano 77 knjiga (dvije u 18. st. i 75 knjiga u 19. st.). U osam povijesnih država na području današnje Italije tiskana je 61 knjiga. Na području talijanskog dijela Austrijskog Carstva²⁴ tiskano je 27 knjiga (u 19. st.). Po broju tiskanih knjiga slijedi Papinska Država²⁵ s 10 knjiga, među kojima su četiri najstarije knjige iz Zbirke tiskane u 17. st., dvije knjige iz 18. st. te četiri knjige tiskane u 19. st. U Kraljevini Obiju Sicilija tiskano je osam knjiga. Riječ je o knjigama iz 19. st. jer je Kraljevina nastala ujedinjenjem Napuljskog Kraljevstva i Kraljevine Sicilije 1816. g. Na području na kojemu se u Italiji rasprostiralo Sveto Rimsko Carstvo tiskano je sedam knjiga (šest u 18. st. i jedna u 19. st.). U Mletačkoj Republici u 18. st. tiskano je pet knjiga iz Zbirke, u Kraljevini Siciliji dvije knjige (po jedna u 18. i 19. st.). Kraljevina Sardinija zastupljena je s jednom knjigom tiskanom u 18. st., kao i Republika Lucca. Na području Austrije tijekom 18. i 19. st. došlo je do smjene dvaju velikih carstava, pa je tako u Svetome Rimskom Carstvu Njemačkog Naroda tiskano deset knjiga (osam u 18. st., jedna u 19. st.), a u Austrijskom je Carstvu u

19. st. tiskano 11 knjiga. Na području Poljske, koja je u 19. st. bila dio moćne Kraljevine Pruske, tiskano je 16 knjiga iz Zbirke (19. st.). Slijedi Švedska s 10 knjiga, na čijem su teritoriju postojale dvije

povijesne države u kojima su tiskane knjige iz Zbirke: Kraljevina Švedska u 18. st. (devet knjiga) i početkom 19. st. utemeljeno Ujedinjeno Kraljevstvo Švedske i Norveške, u kojemu je tiskana jedna knjiga. Po broju knjiga zatim slijedi Danska s devet knjiga. Na njezinu su području postojale dvije povijesne države: personalna unija Danska-Norveška, koja je postojala do 1814. g. (četiri knjige iz Zbirke, tri tiskane u 18. st. i jedna u 19. st.) i Kraljevina Danska, u kojoj je u 19. st. tiskano pet knjiga. U Švicarskoj je tiskano osam knjiga: na području Švicarske Konfederacije u 19. st. objavljeno je osam knjiga, a u gradu Neuenburgu (sjedištu sićušne Kneževine Neuchâtel, koja je do 1848. g. bila dijelom Kraljevine Pruske) jedna knjiga (19. st.). U nizozemskoj povijesnoj državi Republici Ujedinjene Nizozemske u 18. st. tiskano je šest knjiga iz Zbirke, a u Kraljevini Nizozemskoj jedna knjiga u 19. st. U Belgiji, koja je Kraljevina od 1830. g., u 19. st. tiskano je šest knjiga iz Zbirke. I u Rusiji je tiskano šest knjiga, pet na području ondašnjega Ruskog Carstva u 19. st. i jedna knjiga na ruskom području koje je bilo pod vlašću Kraljevine Pruske, također u 19. st. U Sjedinjenim Američkim Državama, dovoljno „mladima“ i udaljenima od turbulentnih promjena koje su bile sudbina Europe tijekom cijele njezine povijesti, u 19. st. tiskane su četiri knjige iz Zbirke. U Slovačkoj su u 18. st., dok je bila dijelom Kraljevine Mađarske, tiskane četiri knjige iz Zbirke. U Mađarskoj su tiskane tri knjige iz Zbirke, jedna u 18. st. u Kraljevini Mađarskoj i dvije u 19. st., kada je zemlja bila dijelom Austrijskog Carstva. Litva je zastupljena s tri knjige tiskane u 19. st., kada je bila sastavnicom Ruskog Carstva. U Češkoj su u 19. st. tiskane

dvije knjige iz Zbirke. Češka je, poput Hrvatske i Slovenije, u kojima je u 19. st. tiskana po jedna knjiga iz Zbirke, u tom stoljeću bila dijelom Austrijskog Carstva. U Španjolskoj (točnije, u Kraljevini Španjolskoj) u 19. st. tiskana je jedna knjiga iz Zbirke. Već spominjana trojezična knjiga tiskana u 19. st. zajedničko je djelo triju povijesnih država: Kraljevine Nizozemske, Kraljevine Saske i Republike Francuske.

IV. VRIJEME

Najveći broj knjiga iz Zbirke (612), udjela 82%, tiskan je u 19. st. (453 knjige do 1850. g., a 159 u drugoj polovici 19. st.; riječ je o već spomenutim publikacijama tiskanima u više svezaka). Slijede knjige tiskane u 18. st., koje čine 14% (107 knjiga), knjige tiskane u 20. st., tj. 3% ili 26 knjiga (izuzeci su publikacije u više svezaka). Najmanji broj knjiga iz Zbirke tiskan je u 17. st., njih 1% (4 knjige).²⁶ Brusina je kao znanstvenik i muzealac morao pratiti i nabavljati najrecentniju literaturu koja je donosila nove prirodoslovne spoznaje. Činjenica da se u prirodoslovlju (osobito u zoologiji, botanici i paleontologiji) pri determinaciji vrsta ili istraživanju flore i faune nekog područja uvijek treba „vraćati“ prvom opisu vrste poticala je Brusinu da u antikvarijtima diljem Europe i uz pomoć širokog kruga svojih inozemnih kolega nabavlja prva izdanja prirodoslovnih monografija. Sam Brusina to obrazlaže ovim riječima: *Kod nas ima vrlo malo izdanja, a kad ih ima, dakle može, mora se prirodoslovac držati svakako prvog izdanja, jer se to ponajviše citira. Zato moramo mi razpolagati sa čitavom literaturom i to svakako počamši od Linné-a, dakle od*

polovice prošloga vieka; jer niti zoolog, niti biljar nije u stanju, da inače determinira svoje vrsti. To je pako prvi uvjet svakog iztraživanja; ...²⁷

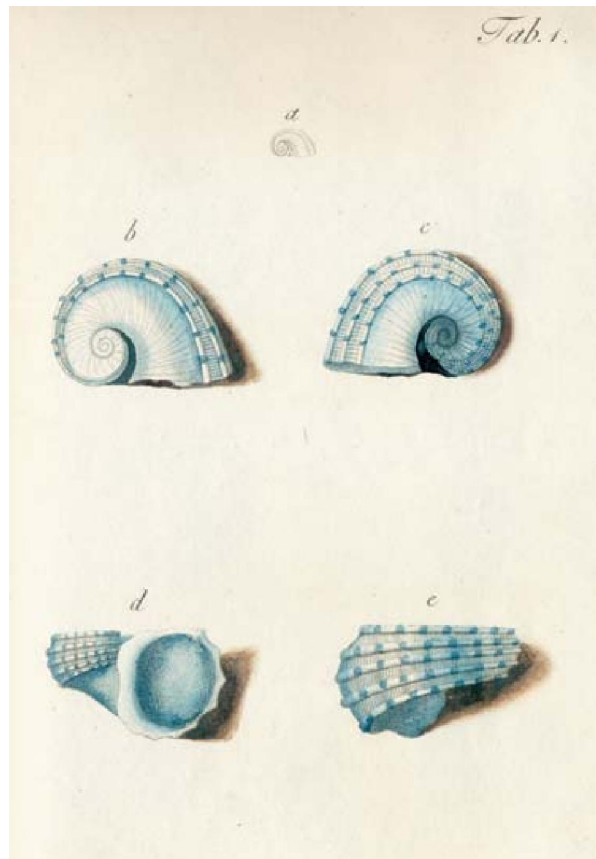
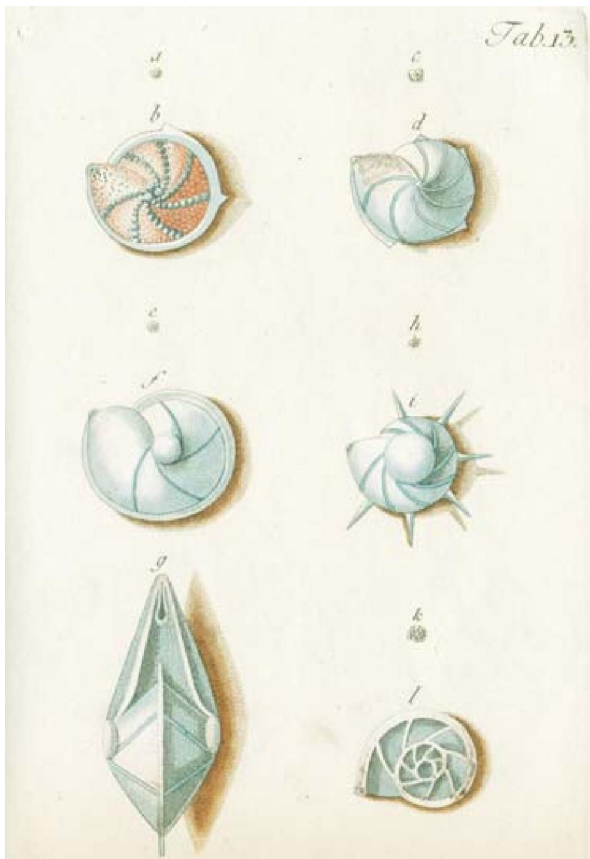


Slika 2. Bakropis G. F. Venturinija iz knjige Buonanno, Ph. (1684.): „Recreatio Mentis et Oculi in observatione Animalium Testaceorum...”, tiskane u 17. st.; inv. br. 301

V. TEMATIKA

Najveći broj knjiga iz Zbirke zoološke je tematike, njih 85% (634 knjige), što je i razumljivo jer je Zbirka izdvojena iz knjižnog fonda nekadašnje knjižnice Narodnoga zoološkog muzeja (sl. 3. i 3.a). Zatim slijede knjige putopisne tematike, koje čine 4% (29 knjiga) ukupnog broja knjiga iz Zbirke. Riječ je uglavnom o prirodoslovnim putopisima.²⁸ Geologija je zastupljena s 3% ili s 20 knjiga, od čega

je 18 njih paleomalakološke tematike. Naime, Brusina je nakon imenovanja Gjura Pilara 1870. g. drugim pristavom Prirodopisnog odjela Narodnoga muzeja, Pilaru predao sve geološke zbirke i knjige geološke tematike.²⁹ Knjige čija su tema ostale prirodne znanosti (astronomija, fizika, kemija itd.) čine 2% Zbirke (17 knjiga). Slijede knjige botaničke tematike, s udjelom 2% (13 knjiga). Razlog tako malom broju botaničkih knjiga jest činjenica koju u svojim bilješkama objašnjava sam Brusina: *Osnutkom sveučilišta i imenovanjem odličnog stručnjaka Dr. B. Jiruša za profesora botanike, otpala je ova od muzeja i od moja i onako preopterećena legja. Novomu sam sudrugu predao herbarium flore hrvatske, flore Jadranskog mora te historijski herbarium kanonika Hosta. Pošto pak prof. Jiruš nije htio imati brigu oko botaničke knjižnice, to sam koncem 1876. god. predao kr. sveučilišnom knjižničaru sva botanička djela, t. j. 47 na broju u 120 knjiga.*³⁰ Knjiga koje su tematikom kombinacija geologije i zoologije ima 11, što čini 1% ukupnog broja knjiga (uglavnom je riječ o knjigama koje se bave paleomalakologijom i malakologijom). Muzeologija je zastupljena s 1% knjiga (11 kom.). Riječ je uglavnom o knjigama iz muzeografije koje se bave problematikom prepariranja biološkog materijala, odnosno postupcima obrade kojim se uzorak iz prirode pretvara u muzejski predmet. Knjiga čija je tematika i botanika i zoologija ima 1% (šest njih). Prirodoslovne bibliografije zastupljene su s udjelom od 1% (pet knjiga), a pod ostalo su uvrštene tri knjige (~0%), npr. jedna od te tri knjige jest knjiga portreta sudionika ekspedicije „Challenger“.



Slika 3. i 3.a) Fichtel, L. von & Moll, J. C. P. von (1803.): „*Testacea microscopica aliaque ... et descripta*“; inv. br. 10

Zoologija

Knjige zoološke tematike najbrojnije su u Zbirci (634 knjige)³¹ pa su zasebno obrađene (tabl. 1.). S obzirom na veliku raznolikost životinjskih organizama, a time i područja koja obuhvaća zoologija kao znanost, prilikom analize knjiga zoološke tematike podjelu je trebalo pojednostavniti. O složenosti zoologije Brusina u svom radu iz 1876. g. piše: *Samo velikim brojem poznatih životinja može se protumačiti, zašto su zoolozi u dijeljenju radnje pošli tako daleko. Proučenje svakoga reda životinja sačinjava posebnu znanost, koju njeguju posebni strukovnjaci. ... Svaka nauka ima posebnu terminologiju, ali opet možemo tvrditi, da nijedna netreba toliko naziva koliko zoologičke znanosti.*³²

Knjige malakološke tematike najbrojnije su jer se Brusina u svome znanstvenom

zoološkom radu ponajprije bavio malakologijom. Zbog usko specijalističkih termina, koji su poznati samo prirodoslovcima, neka od zooloških područja koja se navode u tablici zahtijevaju dodatna objašnjenja. Knjige s tematikom morskih invertebrata obrađuju više skupina morskih životinja: koralje, spužve, zvjezdače, ježince, morske mekušce, rakove i dr. Knjige s tematikom iz opće zoologije čine sve knjige koje obrađuju sve skupine životinja, od najjednostavnijih do najsloženijih. Knjige s tematikom invertebrata obrađuju kopnene beskralježnjake (npr. kukce, oblice, paučnjake, kopnene puževe i dr.) i već spomenute morske beskralježnjake. Knjige o vertebratima (kralježnjacima) bave se ribama, vodozemcima, gmazovima, pticama i sisavcima.

Tablica 1. Pojednostavnjena podjela knjiga zoološke tematike

Zoološko područje	Br. knjiga (%)
MALAKOLOGIJA (puževi i školjkaši)	191 (30%)
ENTOMOLOGIJA (kukci)	99 (16%)
IHTIOLOGIJA (ribe)	64 (10%)
MORSKI INVERTEBRATA (morski beskralježnjaci)	57 (9%)
OPĆA ZOOLOGIJA	57 (9%)
ORNITOLOGIJA (ptice)	34 (5%)
INVERTEBRATA (kopneni i morski beskralježnjaci)	28 (4%)
HERPETOLOGIJA (vodozemci i gmazovi)	27 (4%)
VERTEBRATA (kralježnjaci)	24 (4%)
MAMALOGIJA (sisavci)	23 (4%)
KARCINOLOGIJA (rakovi)	18 (3%)
PROTISTOLOGIJA & INVERTEBRATA (praživotinje i beskralježnjaci)	12 (2%)

VI. EX LIBRIS S. BRUSINE

Brusina je tijekom života prikupio i vrlo bogatu privatnu knjižnicu koju spominje

P. S. Pavlović: *Stekavši svojim silnim i neumornim radom vezâ i poznanstava sa mnogobrojnim naučnicima i stručnim korporacijama gotovo cijeloga svijeta, pok. Brusina imao je silnu knjižnicu i veoma bogatu kolekciju raznih prirodni- na. Privatni njegov stan na Trgu Franje Josipa ličio je više na kakav naučni zavod u kome je sada samo produžio posao.*³³ Stoga je Kraljevska hrvatsko-slavonsko-dalmatinska zemaljska vlada nakon Brusinine smrti 21. svibnja 1908. donijela odluku da se od udovice pokojnika Eginie³⁴ Brusine otkupi njegova privatna knjižnica. U dopisu Vlade od 2. studenog 1909. piše: ... *javlja nabavu biblioteke iza pok. Sp. Brusine, koju ima preuzeti uz sveuč. bibliotekara Kostrenčića i dr. Aug. Langhoffer*³⁵ (dopis br. 24 27 5 Arhiva Narodnog zoološkog muzeja za 1909. g.). U Zbirci su bile 62 knjige (8% knjiga iz Zbirke) s rukopisnim ex librisom S. Brusine. Ex libris se u svim knjigama nalazi na naslovnoj stranici, a u gornjem desnom kutu vidljiv je i reljefni otisak suhog žiga (sl. 4.).



Slika 4. Naslovnica knjige Bossi, L. (1822.): „Trattato delle malattie degli uccelli e dei diversi metodi di curaria“ iz privatne knjižnice S. Brusine; inv. br. 378

VII. ILUSTRACIJE

U 17. i 18. st. tiska se sve veći broj kvalitetno ilustriranih knjiga. M. Pelc navodi: *Široki krug literature prožete duhom empirizma otvara se na polju prirodoslovlja i tehničkih disciplina, posebice mehanike i fizike. Broj ilustriranih publikacija na tim područjima neprestano raste, a kvaliteta i egzaktnost njihovih informacija u tekstu i ilustracijama sve je veća.*³⁶ Potrebno je naglasiti da je u biološkoj i paleomalakološkoj

literaturi pri opisivanju novih vrsta i izradi ključeva za determinaciju vrsta iznimno važna vjerna i detaljna ilustracija vrste. Stoga ilustrirane monografije u Zbirci čine 67% ukupnog broja knjiga (501 knjiga), a one bez ilustracija 33% (247 knjiga). Od ukupnog broja ilustriranih knjiga njih 280 (56%) opremljeno je ilustracijama u boji, a 221 knjiga (44%) nema ilustracija u boji. Najstarija knjiga u Zbirci, tiskana 1638. g., ilustrirana je tehnikom drvoreza, a tri preostale knjige, tiskane u 17. st., tehnikom bakropisa. Od 107 knjiga tiskanih tijekom 18. st. ilustrirano je 76 knjiga, od kojih su 44 ilustrirane tehnikom bakropisa, a 32 knjige tehnikom bakropisa koji je naknadno ručno koloriran (sl. 5. i 5.a). U ilustriranim knjigama tiskanima u 19. st., ovisno o tome jesu li ilustrirane u boji ili ne, primijenje-

ne su tehnike bakropisa, ručno koloriranog bakropisa i litografije.³⁷ U ilustriranim knjigama iz Zbirke tiskanima nakon 1850. g. nalazimo tehnike litografije i litografije u boji (kromolitografije).

ZAKLJUČAK

Ovim radom dala sam detaljan prikaz i pokušala približiti „najmlađu“ muzejsku zbirku Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja stručnoj javnosti. Sama Zbirka starih i raritetnih prirodoslovnih knjiga osnovana je sa željom da se na primjereniji način vrednuje i zaštiti najstariji i najdragocjeniji dio muzejskoga knjižnog fonda. U budućnosti bi Zbirku zbog njezine iznimne vrijednosti trebalo registrirati kao pokretno kulturno dobro pri Ministarstvu kulture Republike Hrvatske, publicirati katalog Zbirke, te ljepotu i



Slika 5. i 5.a) Ručno kolorirani bakropisi iz 18. st.: Jacquin, J. F. von (1784.), „Beiträge zur Geschichte der Vögel“; inv. br. 2

raskoš ilustracija i uveza tih monografija prezentirati javnosti putem izložbi.

BILJEŠKE

- ¹ Narodni se muzej od 1867. g. dijeli na Arheološki i Prirodoslovni razdjel, pa Š. Ljubić 1870. g. piše: ..., *te uz natječaj budu imenovani jednoglasno u akademičkoj sjednici od 29. studenoga 1867 prof S. Ljubić za pristava u razdjelu arheološkom a Spiro Brusina za pristava u razdjelu prirodoslovnom* (LJUBIĆ, 1870., str. 15.).
- ² Pripremajući se za ovaj rad i želeći ga potkrijepiti što točnijim navodima, pri iščitavanju dosad objavljene literature o povijesti našeg Muzeja i urudžbenih spisa iz muzejske arhive, naišla sam na neujednačenosti i teškoće pri utvrđivanju točnih godina koje smatram ključnima i važnima za Muzej, a time i za njegovu knjižnicu. Nadam se da će ovo neplanirano, spontano i često vrlo zabavno (tekstovi i izvještaji o međuljudskim odnosima u *Museumu*) istraživanje rezultirati radom objavljenim u našem muzejskom časopisu *Natura Croatica*.
- ³ U nekrologu objavljenome u povodu Brusinine smrti njegov prijatelj akademik Petar Pavlović piše: ... *Na polju malakološkom uspio je da postane u svijetu čuven, tako da se o njegovo saradništvo otimala mnoga društva u Evropi* (PAVLOVIĆ, 1911., str. 134.).
- ⁴ S. Brusina bio je profesor zoologije na Mudroslovnom fakultetu Sveučilišta od 1876. do 1888. g. (SPOMENICA, 1900., str. 56.).
- ⁵ Isto, str. 66.
- ⁶ ... *-za dopisujuće..., u razredu mat.-prirodoslovnom S. Brusina* (izvodi iz zapisnika JAZU, 1871., str. 215.).
- ⁷ *Prešavši na izbor novih članova, kao što su po dotičnih razredih predloženi, izabrani su za prave članove: ... III. U matematičko-prirodoslovnom razredu dop. član Špiro Brusina predstojnik zoologičkog razdjela kod zemaljskoga muzeja* (izvodi iz zapisnika JAZU, 1875., str. 213.).
- ⁸ J. Balabanić u svojoj monografiji navodi: *U Brusininom biografiji u Grlovićevu „Albumu zaslužnih Hrvata 19. st.“ (1899. god.) piše: „Da stvori i pribavi muzeju što je trebalo,*
- imao se boriti premnogim teškoćama, trebao je teške borbe za prostorije, za ormare, za biblioteku ...“* (BALABANIĆ, 1988., str. 26.).
- ⁹ *Stručna zoološka biblioteka, što ju je iz temelja stvorio, veliko je Brusininom djelo* (BALABANIĆ, 1988., str. 28.).
- ¹⁰ Isto, str. 28.
- ¹¹ Isto, str. 28 – 30.
- ¹² *Nijedan kasniji Brusinin nasljednik nije s takvim uspjehom i žarom obogaćivao fundus muzejske knjižnice, niti vodio tako iscrpnu evidenciju o knjigama i časopisima. Stoga se o povijesti knjižnice nakon Brusinina umirovljenja 1901. ne može tako opširno pisati* (ČALETA, 1998., str. 48.).
- ¹³ Aldrovandi, Ulisse (1638.): *De piscibus libri V. et de cetis lib. vnvs.* Bononiae: apud Nicolaum Thebaldinum, 732 str., [26]; inv. br. 3251. Tu je knjigu za 1 000 forinti Brusina kupio u bečkom antikvarijatu i knjižari Kubasta & Voigt, o čemu svjedoči naljepnica u desnom donjem kutu na unutrašnjoj stranici prednje korice.
- ¹⁴ Ekspedicija „Challenger“ imala je cilj istražiti sve svjetske oceane. Za trajanja ekspedicije prevaljen je put dug 79 300 morskih milja i otkriveno 4 717 novih biljnih i životinjskih vrsta (GARRISON, 2011., str. 40.).
- ¹⁵ Jedan od tih drugih bio je i Sir John Murray (1841. – 1914.), škotski oceanograf, sudionik ekspedicije „Challenger“ i jedan od urednika izvješća s ekspedicije. Brusina ga je kao predsjednik Hrvatskoga naravoslovnog društva na glavnoj skupštini održanoj 30. prosinca 1897. predložio za počasnog člana: *Predsjednik predlaže, da društvo imenuje svojim začasnim članom g. John Murray-a, koji osim svojih velikih zasluga na polju znanosti ima za nas i tu veliku zaslugu, što je njegovim posredovanjem narodni muzej dobio velevažno djelo o Challengerovoj ekspediciji. Tajnim glasanjem primljen je prijedlog jednoglasno. Tim bi glavna skupština zaključena* (BRUSINA, S. & MOHOROVIČIĆ, A., 1898., str. XIII.).
- ¹⁶ Vidjeti BALABANIĆ, 1988., str. 30.
- ¹⁷ Pomno prateći svu dostupnu biološku i geološku literaturu i svjestan toga da je tiskana isključivo na stranim jezicima, Brusina piše: ... *da je svakom prirodoslovcu nužno znanje latinskoga i ponješto grčkoga jezika,*

- zatim englezkoga, njemačkoga i francezkoga, pa još ne može tvrditi, da će tim biti sasvim na konju (BRUSINA, 1876., str. 90).
- ¹⁸ Za usporedbu je zanimljivo navesti da je prva knjiga iz zoologije na hrvatskom tiskana tek 1857. g.: *Godine 1857. objavljena je u Zemunu knjiga Josipa Ettingera, šumara u Kovilju. Knjiga nosi naslov „Sriemsko-Slavonsko-Hrvatske divje životinje, zvijeri i ptice sa dodatkom najlagljeg i točnog načina nadjevanja i nagačenja istih“* (MATONIČKIN, 1974., str. 5.). Matoničkin dalje piše: *To je prva zooloگیjska knjiga na hrvatskom jeziku, pa njezinu pojavu S. Brusina (1886., str. 18.) smatra 'porodnjem hrvatske zooloگیške književnosti'* (isto, str. 6.).
- ¹⁹ U svom radu iz 1876. g. Brusina navodi godine osnivanja akademija znanosti u razvijenim europskim državama, smatrajući ih ključnima za razvoj prirodoslovnih znanosti, a time i prirodoslovnog izdavaštva: *...dočim francezka postoji od god. 1633., englezka pod imenom „Royal Society“ od god. 1645., njemačka „Academia Naturae Curiosorum“ kašnje „Leopoldino-Carolina“ od god. 1652., a sama petrogradska utemeljena je još god. 1752.* (BRUSINA, 1876., str. 103.). Za usporedbu, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti osnovana je 1866. g.
- ²⁰ Riječ je o praktičnom priručniku o uzgoju duda i dudova svilca, tiskanome 1847. g. u Varaždinu. W[unsch], F. X. (1847.): *Der Maulbeerbaum und die Seidenraupe oder praktische Anleitung zur Seidenkultur für Deutschland und die zur Seidenkultur ganz besonders geeigneten Königreiche Ungarn und Kroatien.* Warasdin: Buchdruckerei und Lithographie des Joseph v. Platzer, 86 str.; inv. br. 1047. Varaždin je u vrijeme tiskanja te knjige bio dijelom Austrijskog Carstva.
- ²¹ *... car Franjo II. odrekao se 1806. naslova rimsko-njemačkog cara, čime je Sveto Rimsko Carstvo Njemačkog Naroda prestalo postojati nakon gotovo 850 godina* (KOVAČEC, 2005., str. 809.).
- ²² *[Bavarski kralj] Ludvig I. Karlo August ... Pomagao je umjetnost i znanost... Maksimilijan II Josip, bavarski kralj ...Unaprjeđivao umjetnost i znanost* (KOVAČEC, 2004., str. 671., str. 798.).
- ²³ Vidjeti PELC, 2002., str. 167.
- ²⁴ Austrijsko Carstvo nastalo je raspadom Svetoga Rimskog Carstva Njemačkog Naroda 1806. g. i postojalo je do 1867. g., kada je uspostavljena Austro-Ugarska Monarhija.
- ²⁵ *Papinska država, crkv. država kojom je papa vladao kao suveren, jedna od najvećih pov. država na Apeninskome poluotoku prije njezina pripojenja Italiji 1870. god.* (RAVLIĆ, 2006., str. 267.).
- ²⁶ Uz već spomenutu Aldrovandijevu knjigu, riječ je o tri knjige malakološke tematike talijanskog isusovca i prirodoslovca Filippea Buonannija. Buonanni, Filippo (1681.): *Ricreatione dell'Occhio e della Mente nell'osservation' delle Chioccioline, proposta a' curiosi delle Opere della Natura.* Tomo primo. Roma: per il Varese: a spese di Felice Cesaretti all'insegna della Regina, [16], 384, [16] str.; inv. br. 3502. Buonanni, Filippo (1681.): *Ricreatione dell'Occhio e della Mente nell'osservation' delle Chioccioline, proposta a' curiosi delle Opere della Natura.* Tomo secondo. Roma: per il Varese : a spese di Felice Cesaretti all'insegna della Regina, 221 str.; inv. br. 3502-1. Bonanno, Philipppo (1684.): *Recreatio Mentis et Oculi in observatione Animalium Testaceorum curiosis naturae inspectoribus... nunc denuò ab eodem Latine oblata, centum additis Testaceorum Iconibus... Romae, Typographia Varesii,* [16], 270, [10] str.; inv. br. 301.
- ²⁷ Vidjeti BRUSINA, 1876., str. 93.
- ²⁸ Cijeneći prirodoslovne putopise koje nakon svojih znanstvenih ekspedicija objavljuju prirodoslovci, Brusina piše: *Svatko zna, da su prvo sredstvo za iztraživanje prirode putovanja. Zato su prosvietljeni narodi potrošili velike svote na znanstvene ekspedicije po svijetu* (BRUSINA, 1876., str. 43.).
- ²⁹ Brusina piše: *Kako je Pilar od mene preuzeo, bez ikakove službene predaje, mineralošku, geognostičku i paleontološku zbirku predao sam mu takogjer pripadajuće knjige* (BALABANIĆ, 1988., str. 31.).
- ³⁰ Isto, str. 32.
- ³¹ *Naravna posljedica ogromnosti broja vrsti životinja jest ta, da je i jako velik i broj knjiga, u kojih su tolike životinje naslikane i opisane sa gledišta razvitka, morfologije, sistematike itd.* (BRUSINA, 1876., str. 95.).
- ³² Vidjeti BRUSINA, 1876., str. 39., 87.

- ³³ Vidjeti PAVLOVIĆ, 1911., str. 131 – 132.
- ³⁴ Vidjeti BALABANIĆ, 1991., str. 36.
- ³⁵ Nakon Brusinina umirovljenja direktor Muzeja i profesor zoologije postaje dr. August Langhoffer. Dr. Langhofer bio je ravnatelj Narodnoga zoološkog muzeja od 1901. do 1927. g. (ČANADJIJA, 1974., str. 18.).
- ³⁶ Vidjeti PELC, 2002., str. 160.
- ³⁷ Tehniku litografije gotovo je slučajno 1798. u Bavarskoj otkrio Alois Senefelder. Dvadeset godina nakon svoga prvog otkrića, 1818. g., u Münchenu objavljuje publikaciju *Vollständige Lehrbuch der Steindruckerei*, u kojoj objašnjava tu tehniku i za ilustracije se koristi svojom novootkrivenom tehnikom litografije u boji (kromolitografijom) (GASCOIGNE, 1997., str. 21 – 22.).

LITERATURA

Balabanić, J. (1988.). *Brusina prirodoslovac: Spiridion (Špiro) Brusina: (1845-1908): k 80. obljetnici njegove smrti*. Zagreb: Hrvatski prirodoslovni muzej: Školska knjiga, 89 str.

Balabanić, J. (1991.). *Životna staza Spiridiona Brusine (Zadar, 1845 – Zagreb, 1908)*. U: Balabanić, J. (gl. ur.): *Spiridion (Špiro) Brusina (1845 – 1908): 80. obljetnica smrti hrvatskoga prirodoslovca: zbornik radova sa znanstvenog skupa održanoga u Zadru 4. i 5. listopada godine 1989*. Zadar: Matica hrvatska – Ogranak Zadar, str. 23-37.

Brusina, S. (1876.). *Prirodopisne znanosti, osobito zoologičke, u obće i kod nas*. Rad JAZU, knj. 36., str. 35-135.

Brusina, S. & Mohorovičić, A. (1898.). *Zapisnik o glavnoj skupštini „Hrvatskog naravoslovnog društva“ u Zagrebu, držanoj dne 30. prosinca 1897*. Glasnik hrvatskoga naravoslovnog društva, 10 (1-5), str. X-XIII.

Čanadjija, S. (1974.). *Hrvatski narodni zoološki muzej od osnutka do danas*. U: Matoničkin, I. (gl. i odg. ur.): *Spomenica: sto godina znanstvenog i nastavnog rada iz zoologije na Sveučilištu u Zagrebu: spomenica: Hrvatski narodni zoološki muzej od osnutka do danas*. Zagreb: Zoologijski zavod Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Hrvatski narodni zoološki muzej, str. 15-26.

Čaleta, D. (1998.). *Iz povijesti knjižnice Hrvatskoga prirodoslovnog muzeja*. *Informatica Museologica*, 29 (1-2), str. 45-50.

Gascoigne, B. (1997.). *Milestones in colour printing 1457–1859: with a bibliography of Nelson prints*. New York: Cambridge University Press, 123 str.

Garrison, T. S. (2011.). *Essentials of oceanography* 6th ed. Belmont, CA: Cengage Learning, Inc, 496 str.

Izvodi iz zapisnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Od 1. listopada 1870 – 28. veljače 1871., Glavna skupština 24 listopada 1870., [točka] 3. Rad JAZU, knj. 14., 1871., str. 213-228.

Izvodi iz zapisnika Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Glavna skupština od 23. studenoga 1874., [točka] 3. Rad JAZU, knj. 30., 1875., str. 209-215.

Kovačec, A. (gl. ur.) (2004.). *Hrvatska opća enciklopedija, 6.: Kn-Mak*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 795 str.

Kovačec, A. (gl. ur.) (2005.). *Hrvatska opća enciklopedija, 7.: Mal-Nj*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 814 str.

Ljubić, Š. (1870.). *Narodni zemaljski muzej u Zagrebu. Viestnik Narodnoga zemaljskog muzeja u Zagrebu za godinu 1870.*, knj. 1., str. 3-16.

Matoničkin, I. (1974.). *Zoologija u Hrvatskoj prije osnivanja Sveučilišta u Zagrebu*. U: Matoničkin, I. (gl. i odg. ur.): *Spomenica: sto godina znanstvenog i nastavnog rada iz zoologije na Sveučilištu u Zagrebu: spomenica: Hrvatski narodni zoološki muzej od osnutka do danas*. Zagreb: Zoologijski zavod Prirodoslovno-matematičkog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu: Hrvatski narodni zoološki muzej, str. 3-14.

Pavlović, P. S. (1911.). *Špiro Brusina [Nekrolog]*. Ljetopis JAZU za godinu 1910., str. 130-168.

Pelc, M. (2002.). *Pismo-knjiga-slika: uvod u povijest informacijske kulture*. Zagreb: Golden marketing, 303 str.

Ravlić, A. (gl. ur.) (2006.). *Hrvatska opća enciklopedija, 8.: O - Pre*. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 773. str.

Spomenica o 25-godišnjem postojanju Sveučilišta Franje Josipa I. u Zagrebu: [1874-1899]. Zagreb: Akademički senat kr. sveučilišta, 1900., VI., 216 str.

http://www.rbms.info/committees/bibliographic_standards/latin/index.html (RBMS/BSC Latin Place Names File)

<http://en.wikipedia.org>

A REVIEW OF THE COLLECTION OF OLD AND RARE NATURAL HISTORY BOOKS OF THE CROATIAN NATURAL HISTORY MUSEUM

The paper gives a detailed review of the “youngest” museum collection of the Croatian Natural History Museum – the Collection of Old and Rare Natural History Books. The primary objective behind the foundation of this collection inside the holdings of the museum’s library was to enable it to be proper-

ly protected (the books being kept in appropriate closed cupboards), their restoration (about 80% of them need restoring), the professional study and processing of them and the issue of a catalogue of the Collection and, because of its great value, the registration of the Collection as a movable cultural property with the Ministry of Culture of the Republic of Croatia. The Collection consists of the oldest and most valuable monographic editions kept in the library. These are mainly zoological books of the 17th, 18th and first half of the 19th century. The first curator of what was called the Natural History Departments of the then National Museum, Spiridion Brusina, can with full justice be considered the founder of the library of the Croatian Natural History Museum. Thanks to his great international scientific reputation, he was most to be credited, via a programme of purchases, donations and exchanges, with the acquisition of books that make up the major part of the Collection. In this work a review and analysis are given of the Collection in terms of themes, publication date, and country of origin of the books.